

WALLERSTEIN'İN DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ PERSPEKTİFİNDE TÜRKİYE'NİN KÜRESEL DÜZENDEKİ KONUMU

Hatice GÜNDÜZ

Özet

Immanuel Wallerstein 20. Yüzyılın önemli toplumcu teorisyenlerinden biri olarak sosyoloji, iktisat tarihi, bilgi felsefesi ve sosyoloji alanlarında eserler vermiştir. Akademik kariyerinin ilk döneminde Afrika'yı ve Afrika ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerini incelemiş, 20. yüzyılda Afrika'daki değişimleri anlama çabası, onu 16. Yüzyıldaki gelişmeleri araştırmaya yönelmiştir. Bu araştırmaları sonucunda 16. yüzyılda kapitalizmin doğuşu ile birlikte modern dünya-sistemin ortaya çıktığını ve ilerleyen zamanda çağdaşları olan diğer dünya-sistemlerini yenerek tüm dünyaya hakim olduğu tezini ortaya koymuştur. Dünya-sistemleri analizi 1970'lerin başında, bu şekilde, yeni bir perspektif olarak doğmuştur. Wallerstein, disiplinlerin dünyanın anlaşılmasına yardım etmenin aksine engel olan şeyler olduğunu ileri sürmüştür, bütünsel bir tarihsel sosyal bilim önerisinde bulunmuştur. Dünya sistemleri analizini, modern dünya-sistemin tarihini ve mekanizmalarını tarif etmek için, bir yöntem ve bakış açısı olarak kullanmıştır. Dünya-sistemleri analizi, önerdiği merkez-çevre modeliyle, dünyadaki bütün ekonomilerin ve toplumların birbirleri ile ilişkili olduğunu, fakat bu ilişkinin eşitler arasında bir ticaret olmadığını, “merkez” olarak adlandırılan güçlü ekonomilerin, “çevre” olarak adlandırılan zayıf ekonomilerden artı-değer aktarımı yaptıklarını iddia etmektedir. Merkez ve çevre arasında ikisinden de özellikler taşıyan yarı-çevre ekonomiler de yer almaktadır. Bu çalışmada, dünya-sistemleri analizi perspektifinde tarihsel planda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve günümüzde onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin küresel dünya sistemindeki konumu incelenmiştir. Wallerstein'in analizinin parametreleri dışında kalan din ve değerler referansı, Türkiye'nin uluslararası arenada Filistin, Suriyeli mülteciler, Kıbrıs sorunu, Afrika'nın kalkınması gibi meseleleri gündeme getirmesinin saikleri araştırılmıştır. Türkiye'nin BM'de dile getirdiği “Dünya beşten büyüktür” savınının, Wallerstein'in 19. Yüzyılda gelişen disiplinler olarak tarih, sosyoloji, iktisat ve siyaset

biliminin sadece Fransa, Büyük Britanya, Birleşik Devletler, Almanya ve İtalya üzerinde incelemelerde bulunduğuna yönelik eleştirisi ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Wallerstein, Dünya-Sistemleri Analizi, Kapitalizm, Türkiye

Giriş

Galiçya bölgesinin Polonyalı Yahudilerinden olan Wallerstein Ailesi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle 1919'da Berlin'e, 1923'te de ABD'ye göç etmiştir. 1930'da NewYork'ta doğan Immanuel Wallerstein, yoğun dünya gündeminin, Nazizm, faşizm ve dünya solundaki bölünmeler gibi konuların sıkça tartışıldığı, politikayla oldukça ilgili olan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak yetişir. Wallerstein, 1947'de girdiği Colombia Üniversitesi'ndeki sosyoloji lisans öğrenimi boyunca, okuldaki birçok politik aktiviteye de etkin bir şekilde katılır. 1951'de katıldığı Afrika'daki sömürge karşıtı hareketleri konu alan uluslararası gençlik kongreleri sonrasında Afrika'daki bağımsızlık hareketleri ilgisini çeker. (Wallerstein, 2018:4) 1951-53 yılları arasında ABD ordusunda görev yaparken, McCarthyism döneminin, ülkede oluşturduğu baskı havasından duyduğu rahatsızlık, Afrika ilgisine ara vermesine sebep olur. Bu dönemde başladığı "McCarthyizm ve ABD Dış Politikası" başlıklı yüksek lisans tezini 1954 yılında tamamlar. Doktora çalışmalarında ilgi rotası yöne Afrika'ya yönelir, 1955'te Ford Vakfı'ndan, Gana Gold Coast ve Ivory Coast'daki ulusalcı hareketlerin yükselişinde, bu iki bölgedeki gönüllü birliklerin etkisinin araştırılmasını konu alan doktora tezini yazması karşılığında burs alır.

Wallerstein'in bu şekilde başlayan Afrika siyaseti ve Afrika'nın uluslararası ilişkileri ile ilgili çalışmaları, 1970'lere kadar devam etti. Akademik hayatının ilk yirmi yılındaki ilk beş kitabı Afrika üzerine olmakla beraber yazılarının da konusunu büyük ölçüde Afrika ile ilgili meseleler oluşturuyordu. "Üçüncü Dünya" gibi adlandırmalar ve küçümsemeler onun çalışmalarındaki kararlılığını etkilemeyi başaramamıştır. 20. yüzyılda Afrika'daki değişimleri

anlama çabası, onu, 16. yüzyıldaki gelişmeleri araştırmaya yöneltmiştir. Bu araştırmalarının sonucunda Wallerstein, 16. yüzyılda kapitalizmin doğuşu ile birlikte modern dünya-sistemin ortaya çıktığını ve ilerleyen zamanda çağdaşları olan diğer dünya-sistemlerini yenerek tüm dünyaya hakim olduğu tezini öne sürmüştür. Bu tezini, 1974 de ilk cildini yayınladığı, modern çağın klasiği haline gelen dört ciltlik “Modern Dünya-Sistemi” adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserde, 16. yüzyıldan başlayarak batı uygarlığının gelişim sürecini aktarmakla beraber, modern sosyal bilimlerin 19. yüzyılda farklı farklı isimler altında ayrıştırılmasını eleştirmiş, toplumsal değişimlerin analizinde yeni bir perspektif önerisinde bulunmuştur.

Wallerstein dünya gündeminde yer alan yoğun gelişmeleri, toplum ve insan davranışlarında ortaya çıkan değişimleri ve buna bağlı yeni olguları sınırlı bir zaman dilimi içerisinde değerlendirmeyi, gazete haberi niteliğinde, çok da anlam taşımayan sonuçlara ulaşmak olarak niteler. Bir bütün olarak bu gelişim ve değişimlerin anlamlarının, kökenlerinin ve büyük fotoğrafın içinde nereye oturduklarının anlaşılabilmesi için tarihsel arka planın göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur. (Wallerstein, 2018:10) Bu anlamda bilinen ilk yaklaşım, bugün İslam dünyasında, kısmen Batı’da da kabul gördüğü üzere, İbn-i Haldun’un “İlm-i Umran” usulüdür. İbn-i Haldun, çeşitli milletlerin ve devletlerin gelişim süreçlerinin, olayların nakil ve rivayetlerle sıralanmasının, tarihin anlaşılması açısından bir katkı sağlamayacağını savunmuş, tarihin gerçek bilgisine ulaşabilmek için toplumların ve medeniyetlerin çeşitlerinin, zaman içinde bunlarda meydana gelen değişimlerin ve nedenlerinin incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. (İbn-i Haldun’un Nazarından,2018) Bu ilim dalına “Umran İlmi” adını vererek tarih ve sosyoloji bilimlerinin prensiplerinin ortak kullanıldığı tarihsel sosyolojinin temellerini atmıştır.

İlm-i Umran’a benzer bir yaklaşımla 1970’lerden 2019’a kadar sosyal bilimciler üzerinde etkili bir isim olan, sosyolog ve iktisadi politika tarihçisi Immanuel Maurice Wallerstein, akademik kariyeri boyunca tarih, coğrafya, iktisat, sosyoloji, felsefe, hukuk, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin aslında birbirinden kesin çizgilerle ayrıştırılamayacağını savunmuştur. Wallerstein, bu ayrışık disiplinlerin dünyanın anlaşılmasına yardım etmesinin aksine bunların dünyayı anlamda engel olduğunu ileri sürmüş, bütünlüklü bir

tarihsel sosyal bilim önerisinde bulunmuştur. (Wallerstein, 2018:11) Sosyal bilimcilerin ancak bu alanlara mümkün olduğu kadar hakim olmaları gerektiğini ve çalışmalarını bu alanlara ait verilerle anlamlandırmaları halinde bilime esaslı katkılar yapabileceklerini öne süren Wallerstein, aksi durumda toplumların mevcut karmaşık sosyo-ekonomik ve siyasi problemlerine çözüm bulunamayacağını iddia etmiştir. Wallerstein'in bu iddiaları bağlamında geliştirdiği, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler ve siyasi iktisat alanlarının sentezi olan “Modern Dünya Sistemleri Teorisi”, 20. yüzyılın sosyal bilimler alanında en çok ses getiren ve tartışılan katkılarında biri sayılmaktadır. (Göksel, 2019)

Bu makale, birinci planda Wallerstein'in tarihsel sosyal bilimler alanında çalışan ve dünya sistemlerini analiz etmeyi hedefleyen yüksek lisans öğrencileri için kaleme aldığı “Dünya Sistemleri Analizi (Bir Giriş)” kitabını odağına alıp, Wallerstein'in konuyla ilgili teorisini ve buna dair argümanları açıklamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak çalışmada Wallerstein'in dünya-sistemleri teorisinin, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına yansımalarına değinilmiştir. Dünya-sistemleri teorisi perspektifinden Türkiye'nin küresel düzendeki konumunun değerlendirilebilmesi amacıyla Türkiye'nin gelişim gösterdiği alanlar incelenmiş, bu alanlardaki rekabet gücü ile ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca bu çalışmada, Türkiye'nin uluslararası platformlarda gösterdiği, uluslararası sistemin yeniden dizaynına yönelik reformist yaklaşımın, adil ve eşitlikçi paylaşım vurgularının arka planında, ait olduğu medeniyetin değerlerinin yer aldığı tezi savunulmaktadır. Wallerstein'in bütünsel tarih yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, temsil kabiliyeti zayıf, etkinliği kısıtlı ülkeler adına bu eleştirileri dile getirmekle tarihsel sorumluluğunu yerine getirdiği düşünülmelidir. Bunun yanı sıra, Wallerstein'in çevre-merkez, bağımlılık / sömürü ilişkisi temelinde kurduğu modern dünya sistemi perspektifi, 21. yüzyılda ülkeler arasında giderek derinleşen uçurumları açıklama potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada Wallerstein'in tespitleri ile Türkiye'nin küresel organizasyonların yapısına ve işleyişine getirdiği eleştirilerin ortak noktaları açıklanmıştır. 70'li ve 80'li yıllardaki konjonktürün etkisiyle 80'li yıllardan itibaren Dünya Sistemi yaklaşımı Osmanlı çalışmalarında kullanılmıştır. 90'lı yıllardan itibaren teorisinin, akademisyenler nezdinde popülaritesi azalmıştır. Dünya-sistemleri teorisinde kullanılan kavramların büyük bir

kısımının Osmanlı tarihini anlamada çok yetersiz olması bu teorinin Osmanlı/Türkiye tarihi çalışmalarında kullanılmasında bir açmaz olmuştur. Dünya-sistemleri teorisinin, dini ve kültürel öğeleri geri planda bırakarak sadece ekonomik alana odaklanması bu yetersizliğe sebebiyet vermektedir. 30 Ağustos 2019’da Wallerstein’in ölümüyle, teori ve düşünceleri tekrar gündeme gelmiş, değerlendirmeleri gözden geçirilmiştir. Bu minvalde bu çalışma, güncel gelişmeler doğrultusunda Türkiye’nin küresel düzendeki konumunu dünya-sistemleri perspektifinde değerlendirmeye yönelik katkıda bulunmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda Aydınlanma, sanayileşme ve kapitalizmin etkisiyle Batı’da imparatorlukların sahneden silinip, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte toplum yapılarında yoğun ve köklü değişiklikler yaşanmış, toplumdaki bireyselleşmeye kayan bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu köklü değişikliklerin yaşandığı döneme, Saint-Simon’ın (1760-1825) mimarı olduğu kabul edilen sosyoloji biliminin isim babası August Comte (1798-1857) ve Emile Durkheim’in (1858-1917) görüşleri damgasını vurmuştur. (Çayır,2019:11)

Diğer taraftan tarih biliminde de 19. yüzyılda pozitivistin etkisiyle geleneksel tarih yazımına eleştiriler başlamış, Ranke’nin icadı “*gerçekte nasıl olduysa öyle*” sloganı ile arşiv belgeliğine dayanan bir tarih yazımının bilimsel ve objektif olacağı kanısı yaygınlaşmıştı. (Wallerstein, 2018:20) “Şimdi” nin tarih yazımında hislere engel olunamayacağı düşünülerek, ancak “geçmiş”in tarihinin önyargısız yazılabileceği savunulmuştur. Bunun aksine arşiv belgelerinin önemli bir kısmının da siyasi kişiliklerin etkisi altında yazıldığı bilinen bir gerçektir. Bunun da ötesinde 19. yüzyılda tarihçiler başta kendi ülke tarihlerini, bunun ardından arşiv belgelerine ulaşabildikleri ulusların tarihlerini araştırmışlardır. Bu anlamda yazılan ve öğretilen tarih, hatalı ve eksik bir perspektifle, sadece beş ülke Fransa, Büyük Britanya, ABD, Almanya ve İtalya’nın tarihi idi ve bu tutum çağdaş milliyetçi duyguları pekiştirmesi bağlamında bu devletler tarafından da teşvik ediliyordu. (Wallerstein, 2018:22-23) Doğal olarak sadece geçmişin araştırma nesnesi olması addedilmesi tarihçilerin araştırma alanlarını geçmişle sınırlandırmaları, ülkelerinin güncel, çağdaş meseleleri hakkında söz söyleyememelerine neden

olmaktaydı. Hâlbuki politik liderler, güncele, şimdiye dair bilgiye de ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç doğrultusunda “şimdi” yi yani günceli araştırmaya yönelik üç yeni disiplin geliştirildi; bunlar pazarın yani ekonomik verilerin araştırılması ve analizi için “iktisat”, devletle ilgili konular için “siyaset bilimi” ve sivil toplumun araştırılması için “sosyoloji” dir. Modernite, 19. yüzyılda egemen olan liberal ideolojiye göre, bu toplumsal alanların ayrıştırılmasıyla tanımlanmaktaydı. Pazar, devlet ve sivil toplumun işleyiş mantıklarının farklı olduğu varsayılarak araştırılma yöntemlerinin de farklı olması gerektiği savunuluyordu. Geçmişle sınırlandırılan tarihle beraber, bu dört disiplin aslında dünyanın sadece küçük bir kısmını incelemiştir. Hâlbuki 19. yüzyılda adı geçen bu beş ülkenin, uyguladığı sömürgeci politikalar dolayısıyla dünyanın birçok bölgesiyle ilişki içinde bulunuyor, ticaret yapıyor, hatta savaşıyor olması, kendileri dışındaki coğrafyaların ve toplumların da araştırılmasını zorunlu kılıyordu. Modern dışı görülen bu bölgeler için işlerlikte bulunan bu dört disiplin uygun görülmemekle, ötekileştirilen sömürge yönetimindeki toplumlar için, antropoloji ve etnografya bilimleri ihdas edildi. Görünür yüzeyde bu disiplinler, tarihleri olmadığı varsayılan bu “ilkel halkların” alışkanlıklarını, geleneklerini, kültürlerini inceliyor, sömürge öncesine kadar nasıl var olduklarını, geleneksel yaşama biçimlerini belirlemeye çalışıyordu. Pratikte ise bu antropolog ve etnografklar, yerel halklara karşı nasıl davranılması, nelerden kaçınılması gerektiği konusunda yerel yöneticilere bilgiler vererek sömürgeci devletler lehine önemli bir görev üstlenmişlerdir. (Wallerstein, 2018:23-26)

Sosyal bilimlerde modern devletlere ve ilkel halklara yönelik bu şekilde ayrı ayrı yapılandırılmaya gidilmişti. Fakat bu iki grup dışında 19. yüzyıl söylemiyle “yüksek bir medeniyete” sahip oldukları ifade edilen Çin, Hindistan, İran, Arap dünyasına ait bölgeler de mevcuttu ve buralarda geçmişte dünya imparatorluğu çatısı altında ortak bir dil, din ve birçok ortak gelenek oluşturmayı başarmışlardı. Artık askeri ve teknolojik olarak Avrupa kadar güçlü olmadıklarından modern olmadıkları düşünülüyor, fakat Avrupa standartları açısından değerlendirilse bile ilkel halklar sınıfına da dahil edilemiyorlardı. Yaşam tarzı ve kültürel bakımdan Avrupalılardan çok farklıydılar, dinleri de Hristiyanlıkla benzeşmiyordu. Bu toplumlarla ilgili bilgi sahibi olabilmek, öncelikle Avrupa dillerinden çok farklı dillerde

yazılmış bulunan antik dinsel metinlerin okunması ile mümkündür, bunun için de filolojik yeteneklerin uzun ve sabırlı eğitimlerden geçirilerek yetiştirilmesi gerekiyordu. Böylece ortaya çıkan bu disiplin, Avrupalıların klasik Doğu-Batı ayrımını ele veren bir isimle, “Şarkiyatçılık” olarak gelişti. Çalışma usulleri etnograflarla benzerlik gösterse de, Şarkiyatçılar esas olarak, bu “yüksek medeniyetlerin” nasıl olup da sanki tarihin bir noktasında donmuş gibi sabitlendiklerini anlamaya çalışıyor, bu yüzden de Batı Hristiyan dünyası gibi modernliğe geçemediklerini araştırıyorlardı. Şarkiyatçılar bu araştırmaları neticesinde, bu milletlerin modernleşebilmeleri için Avrupalıların yardımına ihtiyaçları olduğu sonucuna vardılar. (Wallerstein, 2018:26-27) Nitekim bu görüş Edward Said’in Şarkiyatçılık için yaptığı “Doğu’ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı’nın bulduğu bir yoldur” şeklindeki tanımla da örtüşüyordu. (Bulut, 2007)

Görüldüğü üzere 19. yüzyılda mevcut olan sosyal bilim sınıflandırmalarına göre dünyadaki bölgeler ve ülkeler, disiplinler arasında pay edilmişti. Bu paylaşım Avrupa-Kuzey Amerika, bunların sömürgesi durumundaki ülkeler ve henüz sömürgeleştiremedikleri diğerleri şeklinde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ABD, gerek askeri ve ekonomik gerekse siyasi bakımdan hegemonik bir güce dönüşmüştür. Bunun bir uzantısı olarak ABD üniversite sistemi de en etkili sistem olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Afrika, Latin Amerika ve Asya üzerine sosyologlar, tarihçiler ve siyaset bilimciler yoğun alan araştırmalarına yönelmişlerdir. Özellikle ABD’de, alan araştırmalarının 1945 sonrası dönemde sayısal olarak zirveye çıkmıştır. Fakat modern dünya yani Avrupa-Kuzey Amerika için geçerli olan teoriler, Üçüncü Dünya ülkelerine uygulandığında beklenmedik problemlerle karşılaşmıştır. Gelişimin kademeli olacağını ileri süren modernleşme kuramları ile bu problemlerin aşılabileceği düşünülmüştür. Bu kurama göre az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin, bir anda değil ancak kademeli olarak gelişebilecek ve bunu başarabilmek için öncelikle gelişmiş devletleri taklit etmek, model aldığı gelişmiş devletin tavsiyelerini uygulamak zorunda olduğu düşünülmüştür. Soğuk Savaş döneminde bu ülkeler başka alternatifleri olmaksızın, model olarak iki kutuplu dünyanın kutuplarını temsil eden ABD’yi, ya da SSCB’yi model almak durumunda kalmışlardır. Birleşik Devletler’in, SSCB’nin liderliğindeki komünist devletler

bloğunu engelleme çabaları devam ederken, beri yandan 1960'ların yeni toplumsal hareketleri statükoya karşı eleştiriler getirmeye başlamıştır. O dönemde ortaya çıkan Yurttaşlık Hakları Hareketi ve savaş karşıtı hareketler gibi aykırı çıkışlar, üniversite öğrencilerini de etkisi altına almayı başarmış, statükoya dair eleştirileri artırmış, toplumsal dönüşüm yönünde yoğun talepler meydana getirmiştir. Kapitalizmin ve Batı hegemonyasının diğer toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini sorgulayan yeni kuşak, 1968 protestoları gibi eylemlerle seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Wallerstein, modern dünya sistemi perspektifinin oluşumuna, destek almasına ve kabul görmesine imkan sağlayan bir iklim oluşturduğu için, bu dönemi 1848'den sonra gelen dünya çapında ikinci büyük ihtilal olarak değerlendirmiştir. (Kaya,2018:55)

Wallerstein, kariyerinin erken döneminde sömürgecilik ile Batı emperyalizmine eleştirel tutum sergileyen bir liberalken, Batı Avrupa ve ABD'den başlayarak dünyanın birçok ülkesine sıçrayan 1968 öğrenci hareketleri hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

Kapitalist dünya sistemini 16'ncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan benzersiz bir olgu olarak nitelendiren Wallerstein, 'sonsuz sermaye birikimi' hedefinin sistemin sürükleyici ilkesi olduğunu, sistemin kendi kendini bu şekilde pekiştirdiğini iddia etmektedir. Coğrafi genişleme ihtiyacı duyan sistemin, yayılma alanlarında başlangıçta toplumların direnişiyle karşılaştığını, bu yüzden her defasında ancak bir alanı kapsamına alabildiğini söylemiştir. 19'uncu yüzyılın sonlarına kadar bölgesel kalan sistemin, ortaya çıktığı andan itibaren, genişleme istidadı göstererek, günümüzde coğrafyası tüm dünya olan, krizi tüm dünyayı sarsan küresel bir statüko haline geldiğini vurgulamıştır. 1968 hareketliliğindeki tutumu ve radikal fikirleri Columbia Üniversitesi'nden uzaklaştırılmasıyla başlayan yeni bir süreci başlatmıştır. Daha sonra, adil ve sürdürülebilir bir yapı olmadığını düşündüğü kapitalist dünya sisteminin eleştirisini, dönemin diğer "radikal anti-kapitalistleri" Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank ve Samir Amin ile birlikte yürütmüş ve beraber yeni bir ekol oluşturmuşlardır. Dörtlü Çete olarak anılan bu grup, 1960'larda Latin Amerika'da ortaya çıkan Bağımlılık Teorisinin önemli isimleri haline gelmişlerdir. Bağımlılık Teorisi, Doğu ülkelerinin geri kalmışlığını, bilimsel-teknolojik gelişmelerden yoksun olmaları ve Batı ülkelerine benzememeleri ile açıklayan modernleşme teorisine tepki olarak doğmuştur.

Teori, ekonomik emperyalizmi baz alır ve az gelişmiş ülkelere yapılan yardımların iyi niyetli olmayıp, asıl amacının, yoksul ülkeleri yardım veren ülkenin ekonomik kısılcasına almak olduğunu iddia etmektedir. Az gelişmişliğin sorumluluğu, ülkelerin kendine ait değil, tarihsel kapitalizmin sonucuydu. (Wallerstein, 2018:33)

Wallerstein, Modern Dünya-Sistemi kuramını oluştururken hem Marx'tan hem de Braudel'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Marx'ın toplumsal değişim kuramında sırasıyla: ilkel toplum, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm olarak üretim biçimlerine göre nitelenen toplumların takip ettiği belirli bir tarihsel seyir vardır. Bu seyirde toplumların ulaşacağı son nokta sosyalizmdir. Wallerstein de Marx gibi bir metodoloji takip ederek, kuramını olayların tarihsel bütünlüğü içinde açıklamıştır.(Kaya,2005) ECLA'nın merkez-çevre ülkeler ayrımı ile Braudel'in "Akdeniz" kitabında yer alan "dünya-ekonomisi" kavramını modern dünya-sistemleri kuramında sentezlemiştir. (Wallerstein, 2018:41)

Dünya sistemleri analizini, modern dünya-sistemin tarihini ve mekanizmalarını tarif etmek için, bir yöntem ve bakış açısı olarak kullanmıştır. Dünya-sistemleri analizi, önerdiği merkez-çevre modeliyle, dünyadaki bütün ekonomilerin ve toplumların birbirleri ile ilişkili olduğunu, fakat bu ilişkinin eşitler arasında bir ticaret olmadığını, "merkez" olarak adlandırılan güçlü ekonomilerin, "çevre" olarak adlandırılan zayıf ekonomilerden artı-değer aktarımı yaptıklarını iddia etmektedir. Merkez ve çevre arasında ikisinden de özellikler taşıyan yarı-çevre ekonomiler yer almaktadır. (Wallerstein, 2018:42) Dünyadaki büyük küçük tüm ekonomiler bu modern dünya sistemi içinde gelişmişlik derecelerine ve büyüklüklerine göre bu alanlardan birinde yer alırlar. Merkezde yer alan güçlü ekonomilerin teknolojik gelişmişlikleri en üst düzeydedir, katma değeri yüksek, sofistike ve ileri teknoloji ürünleri üretir ve bu alanlarda dünya pazarını kontrol ederler. Bu ülkeler sanayileşmişlerdir, yüksek gelir ve vasıflı iş gücüne sahiptirler, çevre ve yarı -çevre ülkelerden hammadde ve iş gücü temin ederler. Çevrede yer alan ekonomilerin teknolojileri geridir, gelirleri düşüktür, iş gücü vasıfsızdır. Çevre ekonomiler diğer ekonomilere ancak hammadde ve iş gücü ihracında bulunurlar, ayakta kalabilmek için merkez ekonomilerin yatırımlarına ihtiyaç duyarlar. Yarı çevre ekonomiler orta düzeyde gelire sahiptirler, sanayileşmişlerdir, kapitalisttirler. Bu ekonomiler hem merkez

ülkelerin baskısı altındadırlar hem de çevre ülkelere baskı uygulamaktadırlar. Bir taraftan çevreye kayma kaygısı taşırken, diğer taraftan merkez ekonomi olma yönünde ilerlemek için diğer yarı-çevre ülkelerle rekabetçi mücadele içindedirler. Daha güçlü dış firmalara karşı kendi üretim süreçlerini korumaya çabalarırken, dünya pazarıyla rekabet edebilmek için kendi firmalarının verimliliğini iyileştirmeye çalışırlar ki bu da ciddi devlet müdahalesi gerektiren bir durumdur. Bu yüzden yarı çevre devletler zaman zaman saldırgan ve korumacı politikalar uygulamak zorunda kalabilirler. (Wallerstein, 2018:61-62) Sistem kendi içinde eşit olmayan ilişkiler içerir, merkez ekonomiler küresel pazarı kontrol ederek bir taraftan kendi ürünlerini en yüksek fiyattan satabilirken, diğer taraftan hammaddeyi ve iş gücünü çevre ülkelerden en ucuza temin edebilmektedirler. Wallerstein, bu perspektifle dünya sistemi içinde yaşanan değişimlerin eşit olmadığını, adaletsiz gelişme görüldüğünü, tüm tarafların aynı anda gelişmesinin mümkün olmadığını açıklamaya çalışmaktadır. Taraflardan birinde kaydedilen bir gelişmenin, ancak diğer tarafın geri kalması pahasına gerçekleştiğini iddia etmektedir.

Wallerstein'ın dünya-sistemleri analizine en çok metodoloji konusunda eleştiriler yöneltilmektedir. Bütünsel tarih yaklaşımını savunuyor olmasına rağmen iktisadi alana öncelikle suçlanır. Avrupa merkezci olması, bununla beraber kültürün merkeziliğini ihmal etmesi eleştirildiği diğer hususlardır. (Wallerstein, 2018:68) Wallerstein'e esaslı eleştiri daha çok, dünya sisteminin adaletsiz, eşitsiz bir gelişme anlayışı üzerine kurulduğunu kabullenmeyen, burjuva liberal ekonomistlerden gelmiştir. Bunlar, bir gelişme varsa bunun tüm tarafları olumlu etkilemesi gerektiğini, reelde böyle olmamasının nedenlerinin yerel kurum ve kültürle ilişkili olabileceğini, bu nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla dünyanın tüm bölgelerinin gelişebilmesinin mümkün olduğunu iddia ederler. Halbuki 21. Yüzyılla birlikte, uluslar ve ekonomik güçler arasındaki fark büyük hızla artmaya devam etmiş, eşitsiz gelişme ve bağımlılık zinciri uç noktalara varmıştır. Örneğin, İngiliz Parlamentosu tarafından 2018'de yapılan bir araştırmaya göre, 2030 yılında dünyada yaşayan insanların yüzde birinin dünya zenginliğinin üçte-ikisine sahip olacağı öngörülmektedir. Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü raporları, dünya nüfusunun yarısının en temel sağlık hizmetlerinden yoksun olduğunu

kaydetmektedir. Afrika, Güney Amerika'nın büyük bölümü, Güneydoğu Asya ve hatta Doğu Avrupa sağlık problemlerinin en yoğun olarak yaşandığı bölgelerdir. (BBC News,2019)

Bu açıdan bakıldığında, Wallerstein'in çevre-merkez bağımlılık/ sömürü ilişkisine dayalı dünya-sistemi perspektifi günümüzde toplumlar arasında gittikçe derinleşen uçurumları açıklayabilmek için belki daha da elzem hale geldi. Bu yüzden Wallerstein'in yazıları ve bakış açısı, kendisini yakından takip eden çevre ekonomilerdeki sosyal bilimciler için çok daha büyük anlam taşımaktadır. Wallerstein'in modern dünya sistemi anlayışına göre Türkiye, 1990'lara kadar çevrede yer alan hem bağımlı hem de az ve çarpık gelişmiş bir ekonomi olarak değerlendirildiğinden, Türkiye ekonomisinin dünya sistemleri içindeki yerini ve bu sürecin tarihi gelişimini çalışan sosyal bilimciler için Wallerstein birinci derecede önem arz etmekteydi. Bu öneme binaen, 1980'lerden itibaren Türkiye'den pek çok öğrenci ve araştırmacı Wallerstein'le forumlarda bir araya gelmiş, ortak tartışma imkanı bulmuş, hatta bizzat yanına gidip onunla birlikte çalışmışlardır. (BBC News,2019)

Wallerstein, birkaç makalesinde ve Modern Dünya-Sistemleri eserinin üçüncü cildinde, büyük bir sistem olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun 1750-1850 tarihleri arasında kapitalist dünya-ekonomiye dahil edildiğini yazmıştır. Rusya, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Afrika için yapısal olarak paralel süreçlerin işlediğini, bu dönemdeki genişleme ihtiyacının sonucu olarak bu bölgelerin sisteme eklemlendiğini ve 1850'den itibaren Osmanlıların diğer çevre bölgelerin akıbetine uğradığını, benzer problemlere maruz kaldığını söylemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye'yi; bu anlamda aynı ekonomik gelişme ikileleriyle yüz yüze gelen Brezilya, Kore veya diğer otuz beş civarındaki ülkeden farklı olmadığını düşünmektedir. Wallerstein, dünyanın herhangi bir bölgesinin sistemin tarihsel gelişimi içinde konumlandırabileceğini iddia etmektedir. (Wallerstein,2004)

Osmanlılar ekonomiye devletin, reyanın mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılayacak bir etkinlik olarak yaklaşmışlardır. Temel hedef ülkenin ihtiyaçlarını temin etmek olduğu için, ihracatçı değillerdi, bununla beraber ithalat serbestti. Köy ve kazalarda yapılan üretim öncelikle bulunduğu yerde tüketilir, fazlası merkezlere, İstanbul'a yönlendirilirdi. Osmanlı'da bir yerden

bir yere mal nakli denetime tabiiydi, ancak tüm bölgelerin ihtiyaçları temin edildikten sonra fazlası varsa ihraç edilirdi. Batıda olduğu gibi, para kazanmak, ticaretini yapmak için üretim yapılmazdı. Devletin devamlılığını sağlamak için, hazinenin boş olmaması gerekirdi, bu yüzden vergi düzenlemeleri mevcuttu. Osmanlı, şahısların üretim faktörlerini, toprak, sermaye ve emeği kullanarak, toplumun diğer kesimlerine karşı üstünlük sağlamasına müsaade etmemiştir. (Genç,2018)

Başta Marx olmak üzere pek çok yazar, kapitalizmin gelişmesinde sermaye birikiminin ziraatten kaynakladığını düşünmektedir. İlk kapitalistler, sermaye birikimini geniş toprakların kontrolünü sağlayıp, buralarda ucuz emek kullanarak ve kârlı faaliyetlere yönelerek oluşturmuşlardır. Osmanlılar ekilebilir topraklarını üretici köylüler arasında birbirine yakın büyüklükte olmasına dikkat ederek, büyük çiftliklere sahip olarak kapitalist üretim yapacak büyük sermayenin oluşumuna izin vermemişlerdir. (Genç,2018)Marx'ın Asya tipi olarak nitelendirdiği üretim tarzı ile, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan, Çin gibi Asya toplumlarında, merkezi otorite, Avrupa'dakinin aksine, gücünü korumak ve yetkilerini paylaşmamak adına ülke topraklarını belirli bir kişiye ya da aileye mülk olarak devretmez, ancak belli koşullarda ve kendisine bağlı kalma şartı ile kullanım hakkını devreder, hatta bu hak miras yoluyla da kişinin çocuklarına bölüştürülemez, ancak aynı şartlarla bir kişiye blok olarak devredilirdi. İşte Osmanlı Devleti'nde büyük çiftliklerin ortaya çıkmasını tarımsal olarak temel birim olan çift-hane sistemi denilen bu oluşum engellemiştir. Devlet, reyanın topraklarını, özel mülkiyete dönüşmesine, köylülerin bu topraklarda işçi konumuna düşmesine; bu topraklara karşı kalkışılabilir her türlü girişime karşı özenle korumuştur. Tımar sisteminin görülmediği Arap vilayetlerinde ise büyük çiftliklerinin gelişiminin daha rahat olduğu gözlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde toprak bol, iş gücü ise oldukça azdı. Toprağın işgücüne oranının yüksekliği de, çiftliklerin ortaya çıkmasını engelleyen faktörlerden bir başkası olmuştur. Büyük tarım işletmelerinin gelişimi ve yayılmasının engelleyen faktörlerden bir diğeri de müsadere yöntemi idi. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın mallarına el konulmasıyla başlayan müsadere usulü, bir süre sonra tüm devlet görevlilerine uygulanmaya başlandı. Çünkü devlet görevlilerinin kullanımına sunulan mal, para ve her tür meta, zatına değil makamın kendisine

aitti. Bu yüzden, görevi bitince veya vefatı halinde devlet adamının edindiği mallar tekrardan devlete intikal ederdi. (Öğün,2006)

‘Şenlendirme’ (İhya) adı verilen uygulamayla ölü ve atıl durumdaki yani mevat topraklarda üretim teşvik edilmiştir. Osmanlı Devleti işletmeci bir kavrayışla bu ölü arazilerin mülk araziye dönüşmesi için hukuksal bir olanak sağlamıştır. Buna göre su kanalları ve toprağın ekilmeye hazır hale getirilmesi gibi altyapı işlerini karşılamayı vaat eden müteşebbislere bu arazileri temlik edebiliyordu. Büyük çiftliklerin çıktığı bu gibi durumlarda devletin esas gayesi ekilebilir arazilerin genişletilmesi ve üretimin çoğaltılmasıdır. Avrupa’daki büyük çiftliklerden farklı olarak bu ‘ihya’ faaliyetinin olumlu bir yanı da ıslah edilen toprakların büyük ölçüde hayır niyetiyle ya da kamu yararına sunulması niyetiyle vakfa dönüştürülmesi ve Avrupa’da görülene zıt olarak, zor gücüyle pazara yönlendirilmiş emeğin kullanılmamasıdır. (Ceylan,2003:89)

Teoriye göre dünya-sisteminin merkezinde uzmanlaşma (specialization) ve çeşitliliğe doğru bir yönelim mevcutken, sistemin çevre bölgelerindeki eğilim mono kültürdür. Osmanlı Devleti’nin merkezi topraklarında ise tek tip ürün tarımı katiyen ağırlıklı olarak yapılmamıştır ve bir ihraç mamülünün bütün tarım ürünleri arasındaki oranının yüzde on ikiden fazla olduğu yıllar çok nadirdir. Doğrudan işletilmekte olan çiftliklerde tek tip ürüne tarımı değil, çeşitlenmiş tarım ürünleri görülmektedir. Balkanlarda bu çeşidi çoğalmış tarımın en önemli unsurları buğday, arpa, pamuk ve darıdır. Dolayısıyla Avrupa’da gelişmiş olan bu tek ürün tarımı yapısının imparatorluk genelinde var olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. (Ceylan,2003:91)

Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu Batılı olmayan toplumların tarihlerinin, Batı egemen bir dille yazılması sebebiyle, insanlık tarihi içerisine yerleştirilmesi zorlaşmış ve ‘globalleşen batı-merkezli tarih paradigmasının zihinlerde oluşturduğu tarihî akış şeması’ Doğu medeniyetlerini anlamadaki en büyük metodolojik engel haline gelmiştir. Bu yüzden Türkiye’nin tarihsel ilişkisinin bulunduğu coğrafyada yaşanan sorunlarla ilgili uluslararası arenada gündeme getirdiği eleştiri ve itirazlar yeterince destek bulmamaktadır. Wallerstein’in

19. yüzyıl tarihçiliğine yönelttiği eleştirilerden biri de anlatılan tarihin sadece beş ülkeye ait yani, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD'nin tarihi olmasıydı. Türkiye'yi temsilen, 2014 yılında 69. BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Dünya beşten büyüktür” ifadesini kullandığında, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin; ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'in BM'yi etkisizleştirdiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu söylemişti. II. Dünya Savaşında ki yenilgileri nedeniyle beşli gruptan çıkarılan Almanya ve İtalya'nın yerini Soğuk Savaş döneminde güçlenen Rusya ve Çin almıştır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında bir taraftan ABD baskın güç olarak ortaya çıkarken, Irak, Suriye, Filistin, Yemen, Mısır, Libya, Afganistan, Doğu Türkistan'ın da içinde bulunduğu geniş bir coğrafyada savaşlar, çatışmalar, baskılar yaşanmakta ve büyük çapta insan ölümleri gerçekleşmektedir. Türkiye'nin talebi, BM'in işleyiş mekanizmasının bu sorunlara çözüm üretecek şekilde yapılandırılmasıdır. Braudel'in tarihsel bütünlük yaklaşımı ile değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi mirasını devralan Türkiye'nin, Osmanlı'ya ait tarihi coğrafyada yer alan sorunlara kayıtsız kalması düşünülemez. Türkiye'yi bugün etkisiz, güçsüz bir ülke olarak değerlendirmek isteyenler ve bu türden hamleleri yersiz görenler Wallerstein'in de yaptığı gibi modern dünya-sistemin oluşumundaki Osmanlı etkisini gözden kaçırmaktadırlar. 1453'te İstanbul'un fethi ile Doğu-Batı ticaretinin Osmanlıya geçmesi, Avrupa'yı alternatif yollar aramaya sevk etmiş, süreç 1492'de Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanmıştır. Wallerstein'in Amerika'nın keşfi ile başlattığı kapitalizme ve modern dünya-sistemine Osmanlı'nın ivme verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Kaya, 2005 :71)

Ekonomileri güçlü olan gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelere yaptıkları dış yardımlar, bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmelerini ve bölgelerinde etkin olmalarını sağlayan bir dış politika aracı haline gelmiştir. Yaşanan uluslararası sistem değişimleri, ekonomik, siyasal ve askeri gelişmeler devletlere daha etkin kullanabilecekleri dış politika enstrümanları üretmiş, sosyal anlamda aktif olabilecekleri alanlar açmıştır. Ülkeler dünya görüşlerini kurumsallaştırarak eyleme dönüştürme ve uluslararası ilişkilerde etkili olma fırsatı bulmuşlardır. Türkiye, Soğuk Savaş döneminin bitip, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan devletleri ilk andan itibaren tanımış ve açık destek vermiştir. Türkiye

ile ortak tarihe ve kültürel değerlere sahip olan bu Orta Asya Türki devletlerini teknik yönden desteklemek, bu ülkelerde yürütülecek faaliyetleri ve dış politikanın gereklerini uygulamak ve koordinasyonu sağlamak için bir kuruma ihtiyaç duyulmuş ve 1992 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. (Kardaş ve Erdağ,2012:169) Türkiye'nin, dünyada ve bölgesinde önemli bir aktör haline gelme çabasıyla, 2000'li yıllardan itibaren TİKA faaliyet coğrafyasını genişletmiş, 2002 yılında 12 olan Program Koordinasyon Ofisi sayısı 2011 yılında 25'e, 2012 yılında ise 33'e çıkarılmıştır. TİKA'nın, günümüzde, 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi bulunmakta ve bunlar aracılığı ile 150 ülkede faaliyetlerini devam ettirmektedir. (TİKA,2020) TİKA "kuruluş" dönemi denilebilecek 1992-2002 arası ilk on yıllık dönemde yıllık ortalama 256 proje ve faaliyetle toplam 2346 etkinlik, "gelişme" dönemi sayılan 2003-2006 döneminde ise yıllık ortalama 700 proje ve faaliyet ile toplam 2800 etkinlik gerçekleştirmiştir. TİKA'nın gelişme dönemindeki etkinlik sayısının, kuruluş dönemi rakamlarının yaklaşık üç katına çıkması, Türkiye'nin dünyadaki konumunun güçlendiğini, teknik yardım alan bir ülke durumundan teknik yardım yapan bir ülke haline geldiğini göstermektedir. (Kardaş ve Erdağ,2012:170) Benzer bir şekilde 2002 yılında 85 Milyon ABD doları olan Türkiye'nin toplam resmi kalkınma yardımları, 2017 yılında, %2,7 si TİKA'nın yaptığı yardım olmak üzere, 8 milyar 120 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. TİKA'nın kurulması ile, Türkiye'yi dış politikada pasif kılan bekle-gör anlayışı terkedilerek, yeni bir vizyona, aktif politika anlayışına geçilmiş, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkinliği artmış, pozisyonu güçlenmiştir. Böylelikle, insani yardımlarımıza uluslararası bir boyut da kazandırılmış ve bu alanda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarla iş birliğimiz arttırılmıştır. TİKA dışında, insani yardım alanında faaliyet gösteren çok sayıda sivil dernek, örgüt ve yardım kuruluşu bulunmaktadır. Küresel İnsani Yardım Raporu'na göre Türkiye'nin resmi insan yardım miktarı milli gelirinin % 0.85'i olarak gerçekleşmiş ve Türkiye "Dünyanın en cömert ülkesi" olarak nitelendirilmiştir. Bu veriler 2018 yılında milli gelirin 0,79'u olarak ve 8,399 milyar dolar ABD doları tutarında gerçekleşmiş ve Türkiye, "dünyanın en büyük insani yardım donör ülkesi" konumunu pekiştirmiştir. İkili düzeydeki yardımların dışında, Türkiye, BM İnsani İşler Eşgüdüm Ofisi (OCHA), Dünya Gıda Programı (WFP) gibi uluslararası örgütler aracılığıyla da insani yardımlarda bulunmaktadır. Hatta Türkiye 1 Temmuz 2014 tarihinde BM

İnsani İşler Eşgüdüm Ofisine (OCHA) en fazla gönüllü yardımda bulunan ülkelerden oluşan ve OCHA'nın yürüttüğü insani politikaları şekillendiren bir danışma mekanizması niteliği taşıyan OCHA Donör Destek Grubu'na (ODSG) üye olarak seçilmiştir. («Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları.») Türkiye bulunduğu coğrafya itibarı ile güç odaklarının çatışma alanı olan Ortadoğu'da yaşanan insani boyutlu krizlerle de yüzleşmek zorunda kalmıştır. 2011 yılından beri devam eden Suriye İç Savaşı nedeniyle sınırlarına dayanan Suriyeli mültecilere, uluslararası mülteci hukukuna uygun muamelenin ötesinde dini ve kültürel değerler referansı ile yaklaşmış, kapılarını açmış, imkanlarını zorlayarak gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Türkiye çeşitli alanlarda bölgesel güç olma yönünde atılımlarda bulunmaktadır. Sağlık sistemindeki yapılanma ve teknolojik gelişim bunlardan biridir. Türkiye sağlık sistemi konusundaki yeterliliğini, 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp, 2020 Şubat ayından itibaren tüm dünyaya yayılan, özellikle Avrupa ülkeleri ve ABD'de sağlık sistemlerinin çökmesine neden olan Covid-19 pandemisi sürecinde de göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar pandemi sürecinde kamuoyunun beklentilerine cevap verememiştir. Bu pandemi süreci göstermiştir ki güçlü devlet olabilmek ancak kendi kendine yetebilmekle mümkündür. (T.C. Dışişleri Bakanlığı,2020:11) Sağlık turizmi Türkiye'yi güçlü kılma potansiyeline sahip başka bir başlıktır. Dünya nüfusunun %3'ünün medikal tedavi maksatlı seyahatler yapması, sağlık endüstrisinin önemini artırmış, sağlık turizmi sektörü global hacim olarak %20 artarak 100 milyar dolara ulaşmış, tüm ülkelerin dikkatini çeken bir konuma ulaşmıştır. Türkiye'nin potansiyel pazarı durumundaki Avrupalıların medikal amaçlı seyahatleri son 5 yılda %24 artmıştır. Türkiye sağlık turizmindeki ekonomik payını artırmak gayesiyle coğrafi avantajlarını ve jeostratejik konumunu kullanarak, Türkiye'ye yaklaşık 4 saat uçuş mesafesinde yer alan 56 ülke ve 1,5 milyar nüfus potansiyelinin talebini artırmaya yönelik yatırımlar yapılmıştır. Türkiye'de uygulanan medikal tedaviler gelişmiş ülkelere göre ucuz olmakla birlikte teknolojik olarak gelişmiş ülkeler seviyesindedir. Bir ülkenin sağlık turizminde tercih edilmesini etkileyen temel faktörler olan; yüksek kalitede sağlık hizmetleri, düşük maliyet, doğal zenginlikler, iklim

ve coğrafi konum gereklerini Türkiye karşılamaktadır. 2013– 2016 yılları arasında Türkiye’ye medikal turizm maksatlı gelen turistlerde harcama miktarı kişi başı ortalama 2142,4 dolar iken, diğer turizm kategorilerinde harcama miktarı kişi başı ortalama 796,6 dolar olarak gerçekleşmiştir. Sağlık turizmi gelirlerinin ekonomik getiri olarak genel turizm gelirleri içerisinde en önemli paya sahip olduğu görülmektedir. (Burtan ve Aslan, 2019:401-402)

Bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler ve dijital dönüşümle birlikte üretim süreçlerinde yüksek teknoloji ve yapay zekanın hakim olduğu yeni bir faza, 4. Sanayi Devrimi’ne geçilmiştir. Bu rekabette Almanya, Japonya, Kore, Çin ve ABD öne çıkmaktadır. İnsansız, otonom sistemler birçok sektörün gündemine girdi. Bunlardan biri olan Drone teknolojisinin savunma sanayiinden tarıma kadar geniş bir uygulama alanı, askeri ve ticari pazarı bulunmaktadır. Türkiye, dünyada SİHA (Silahlı İnsansız Hava Aracı) geliştirme ve üretme kabiliyetine sahip altı ülkeden biri olarak 25 milyar doları aşması beklenen pazarda küresel rekabete hazırlanmaktadır. (“Türkiye İHA’da” ,2020)

Türkiye Avrasya geçiş noktasında bulunan coğrafi avantajını geçmişinde olduğu gibi günümüzde de birçok bakımdan kullanabilecek durumdadır. Mesela özellikle son 15 yılda sivil havacılıkta yaptığı hamlelerle dünyada önde gelen havacılık bağlantı merkezlerinden biri olmuş, bu gelişme Türk vatandaşlarına dünyanın %80’ine doğrudan uçabilme imkanı kazandırırken, Türkiye her kıtadan ulusların aktarma ve alışveriş için uğradığı bir ülke konumuna gelmiştir. Hava ulaşımında edinilen bu merkezi konum ülkenin sağlık, turizm ve ticari alanlarda da merkezi bir yer almasına destek vermektedir.

SONUÇ

Wallerstein kapitalizmin soğuk yüzüne getirdiği eleştiriler ve kendi teorik yapılandırmasına göre çevrede kalan halklara karşı duyduğu yakınlıkla akademik mirasta yerini almayı başarmıştır. Kendisinin teorik yapılandırmasında ekonomik gelişmişlik düzeyini öne çıkarması, belli ölçüde tolere edilebilir durmakta zira ekonomik standartlar, ahlaki, folklorik ve dinsel kalıpları devrimsel biçimde dönüştürebilecek güçle ortaya koyulabilmektedir.

Wallerstein'in son dönemlerinde kendisinin de izlemeye fırsat bulduğu gibi, dünya son kırk yıldır tek merkez ve onun etrafında hâlelenen bir yeknesak bütünlük olmaktan çıkarak çok merkezli bir yapıya doğru evrilmektedir. Bu anlamda günümüz dünya politikası, tek merkezli bir çevreden, çok merkezli çevrelere doğru yol alan yapıya bürünmektedir. Yaklaşık olarak kırk yıl önce üretimin yıkıcı zararlarını merkezden çevreye doğru uzaklaştırmak bağlamında dünyanın üretim üssü seçilen Çin, günümüzde eriştiği üretim aklı ile kendisini istihdam eden merkezi tehdit eder hale gelmeyi başarmış ve bölgesini aşan küresel ölçekte yeni bir merkez haline gelmiştir. Bununla birlikte Hindistan, yine böyle bir merkez olma yolundadır. Türkiye gibi çevre ülkeler arasında sayılan Güney Kore ve hatta Tayvan gibi bir ada ülkesi, yeni merkezler olarak ortaya çıkmış ve hatta eski merkez bunlardan yatırım yardımı ister hale gelmiştir. Ne var ki ekonomik değerler dışında, Wallerstein'in tek merkez ve çevre yapılandırması diye tanımladığı ahlaki ve yaşam değerlerini ihraç, hızını kaybetmeden sürdürmektedir. Yeni merkezler henüz kendi ahlaki standartlarını vâz etme yerine, eski merkez ya da merkezlerden ithal etmeye devam etmektedirler. Wallerstein'le ilgili Türkiye ve İslam dünyası hakkında yapılabilecek kısa bir değerlendirmede, muhtemelen kendisinin Marx dahil diğer birçok Avrupalı ve Amerikalı düşünür gibi İslam'ı ve İslamî değerleri ciddi biçimde çalışmamış olduğu ve bu yüzden kuramlarında İslam dünyası bakımından bir boşluk bıraktığı söylenebilir. Türkiye son yıllarda siyasi anlayışında, temsil kabiliyetinde, sağlık altyapı yatırımlarında, tüm dünyaya yönelen insani yardım faaliyetlerinde, havacılığında ve genel olarak ekonomisinde yaptığı atılımlar ve iyileştirmelerle yeni merkez bölgelerden biri olmuştur. 1990 lara kadar çevrede, 90 lardan sonra yarı çevrede görülen Türkiye, kendine yetebilen bir ekonomiye sahip olmakla birlikte, merkez ülkelerin en temel göstergelerinden biri olan ileri derecede sosyal devlet anlayışına da sahip bulunmaktadır. Wallerstein'in perspektifinden bakıldığında merkez ülkelerin çevre ve yarı-çevre ülkeleri istismar etme beklentisi Türkiye açısından gerçekleşmemektedir. Çünkü Türkiye uluslararası arenada da savunduğu üzere adil ve eşitlikçi bir paylaşımı esas alan bir anlayışa sahiptir. Türkiye, merkez-çevre ilişkisini sorgulayan, var olan küresel sistemi değiştirme konusunda iddiası ve talebi bulunan ülke konumunu korumaktadır

KAYNAKÇA

Bakanlığı-Derleme, T. D. (2020). *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ceylan, E. (2003). Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 81-95.

Çayır, T. (2019). TARİHSEL SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN Şerif Mardin. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, 11.

Doğan, B. B., & Aslan, A. (2019). TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİNİN MEVCUT DURUMU VE ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI*. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 391-420.

Genç, M. (2018, 09 23). Osmanlılar, toprak ve emek gibi sermayeyi de kontrol ediyorlar. (A. Erdoğan, Röportaj Yapan)

Göksel, O. (2019, 09 12). *Immanuel Wallerstein'in Entellektüel Mirası*. 05 16, 2020 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2019/09/12/immanuel-wallersteinin-entelektuel-mirasi-21-yuzyilda-dunya-sistemi-teorisi-ve-bati-disi-toplumlarda-kalkinma-meselesini-yeniden-dusunmek/> adresinden alındı

Kaya, T. (2005). *IMMANUEL WALLERSTEIN'IN TOPLUMSAL DEĞİŞİM KURAMI*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kaya, T. (2018). Immanuel Wallerstein, Bir Tarihsel Sosyal Bilimci. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55.

News, B. (2019, 9 2). Immanuel Wallerstein: 'Dünya Sistemleri Teorisi'ni geliştiren ünlü sosyolog kimdir? İstanbul.

TİKA. (2020, Mayıs 15). *Tarihçe*. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı TİKA Başkanlığı: <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> adresinden alındı

Tuncay Kardeş, R. E. (2012). Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 167-194.

Türkiye İHA'da oyuna güçlü giriyor. (2020, 01 18). 05 23, 2020 tarihinde Savunma Sanayii Dergilik: <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turkiye-iHA-da-oyuna-guclu-giriyor> adresinden alındı

Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları. (tarih yok). 05 20, 2020 tarihinde www.evisa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-insani-yardimlari.tr.mfa adresinden alındı

Wallerstein, I. (2004, 10 4). Avrupalı Türkiye Büyük Meseledir. (M. Özel, Röportaj Yapan)

Wallerstein, I. (2018). *Dünya-Sistemleri Analizi (Bir Giriş)*. İstanbul: bgst Yayınları.